

Karol KARP

<https://orcid.org/0000-0002-9449-8297>

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

W KOMUNISTYCZNEJ ALBANI. O REŻIMIE I JEDNOSTCE W TWÓRCZOŚCI PRZEDSTAWICIELI WŁOSKIEJ LITERATURY MIGRACYJNEJ ALBAŃSKIEGO POCHODZENIA

Summary

A journey to communist Albania. On the regime and the individual in the works of Albanian-Italian authors

The article aims to explore the reality of communist Albania, especially in relation to the restrictions with which the regime affected the life on an individual. The argument concerns the novels of Albanian-Italian authors and is divided into two parts. The first section of the essay depicts the relation between Albanian-Italian authors and the field of sociology of literature, while the second one focuses on the general image of Albanian reality. The image is a very negative one, the dictatorship brings about injustice, falsehood and cruelty. The communists lose touch with reality and they immerse in utopian ideas, thus sentencing themselves and others to an existential defeat.

Keywords: communist Albania, negative image, Albanian-Italian authors, sociology, literature.

1. Wstęp

Pisarstwo migracyjne jest bez wątpienia jednym z najbardziej dynamicznie rozwijających się obszarów włoskiej literatury współczesnej. Nowi autorzy pochodzą z różnych krajów świata i – z oczywistych względów – poświęcają w swoich dziełach wiele miejsca własnym ojczyznom. I tak w powieści *Regina di fiori e di perle* (2007) Gabriella Ghermandi szkicuje ciekawą wizję rodzinnej Etiopii w dobie kolonizacji; Hamid Ziarati w utworze *Quasi due* (2012) analizuje wybrane elementy rzeczywistości Iranu w latach wojny z Irakiem rządzonym przez Saddama Husajna; Nicolai Lilin w *Educazione siberiana* (2009) omawia wiele istotnych zjawisk obecnych w syberyjskim

społeczeństwie, natomiast Pap Khouma w *Io, venditore di elefanti. Una vita per forza fra Dakar, Parigi e Milano* (1990) nawiązuje do realiów Senegalu.

Wśród włoskojęzycznych *migrant writers* najliczniejszą grupę stanowią Albańczycy. Pisząc o ojczyźnie, wielu z nich skupia się na epoce komunistycznej. Zaczęła się ona w Albanii tuż po drugiej wojnie światowej i trwała do lat dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku, a jej główną postacią był Enver Hodża.

Naszym celem będzie umiejscowienie utworów włoskojęzycznych pisarzy migracyjnych w kontekście wybranych teorii z zakresu socjologii literatury, aby zrozumieć ich specyfikę i funkcje, oraz naszkicowanie ogólnego obrazu albańskiej rzeczywistości w czasach dyktatury. Weźmiemy pod uwagę teksty, które uwypuklają mechanizmy wykorzystywane przez komunistów i determinują życie jednostki.

2. Socjologia literatury a twórczość Albańczyków

Dzieło literackie jest specyficzną materią, gdyż niejednokrotnie zawiera elementy charakterystyczne dla wielu odrębnych dyscyplin. Obecność różnych czynników związanych ze „społecznym” funkcjonowaniem danego utworu, zauważa Janusz Sławiński¹, rozpatruje w szerokiej perspektywie socjologia literatury. Według Michela Zéaffy gatunkiem, który najpełniej uchwyci zjawiska społeczne jest powieść². Przekazuje ona bowiem treści socjologiczne, a jednocześnie zachowuje walory estetyczne i literackie. Co więcej, według Zéaffy, obecność pierwiastków socjologicznych często okazuje się niezbędna do naszkicowania kompletnego obrazu bohatera. Badacz uważa, że „powieść nie istnieje [...], jeśli pisarz nie umieści swoich bohaterów w jakimś środowisku, jeśli nie opisz ich funkcjonowania społecznego [...]. Społeczeństwo musi warunkować egzystencję bohatera, który staje się wręcz jego ofiarą”³. Relacją między literaturą i socjologią interesuje się także Pierre Bourdieu. Podobnie jak Zéaffa uwypukla on estetyczną funkcję literatury. Twierdzi również, że „celem socjologa nie jest dawać cokolwiek do zobaczenia, ani do odczucia, lecz konstruować systemy relacji inteligibilnych zdolne do wyjaśnienia danych zmysłowych”⁴. Mimo iż Bourdieu akcentuje wyraźną dychotomię między literaturą i socjologią, w dalszej części swoich rozważań zaznacza, że „to do czytelnika będzie należało rozstrzygnięcie, czy [...] analiza naukowa społecznych warunków wytwarzania i recepcji dzieła sztuki, daleka od redukcjonowania go lub niszczenia, dodaje doświadczeniu literackiemu intensywności”⁵. Bourdieu sugeruje więc, że związek między

¹ J. Sławiński, *Dzieło, język, tradycja*, Universitas, Kraków 1998, s. 33–63.

² M. Zéaffa, *Roman et société*, Presses universitaires de France, Paris 1971, s. 11.

³ Ibidem, s. 15. Tłumaczenia z języka francuskiego dokonał autor artykułu.

⁴ P. Bourdieu, *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*, Universitas, Kraków 2001, s. 12. Tłumaczenia z języka francuskiego dokonał A. Zawadzki.

⁵ Ibidem.

literaturą i socjologią, a raczej „negatywny” wpływ socjologii na literaturę, może być subiektywnym odczuciem czytelnika.

Gatunkiem, który dominuje w literaturze tworzonej przez włoskojęzycznych pisarzy albańskiego pochodzenia jest powieść. Struktura wielu powieści zawiera opowiadania, które można często uznać za niezależne jednostki. Mamy więc tu do czynienia z powieścią transgatunkową, która przekazuje wiele treści o charakterze socjologicznym, lecz nie jest pozbawiona walorów estetycznych. Zachwyca precyzją języka, przejrzystością stylu, bogactwem wizji, ciekawymi strategiami narracyjnymi oraz wzbudza refleksje egzystencjalne. Interesujące nas dzieła zachowują więc swoją zasadniczą funkcję literacką, a jednocześnie zyskują interdyscyplinarny charakter.

Postacie pojawiające się w wybranym korpusie to niejednokrotnie albańscy imigranci przebywający we Włoszech. Nawiązanie do realiów Albanii – zgodnie z teorią Zérafy – jest niezbędne do zrozumienia położenia egzystencjalnego bohaterów, ich zachowania, stosunku do określonych zjawisk, dokonywanych wyborów. Niejednokrotnie uchodźcy stają się niewolnikami włoskiego społeczeństwa, przyjmując postawę zgodną z oczekiwaniami ogółu lub konkretnych jednostek.

Sławiński, odnosząc się do dzieł powstających w czasach presji politycznej, podkreśla, że decydujący wpływ na kształt przedstawionego w nich świata ma przynależność autora do konkretnej grupy ideologicznej⁶. Analizując relacje między literaturą a socjologią, badacz nawiązuje do tak zwanego stanowiska socjologiczno-genetycznego, które uznaje „sytuację społeczną pisarza za coś uprzednio danego, co ulega [...] odzwierciedleniu w procesie twórczym i jego rezultatach”⁷, oraz określa proces twórczy jako „refleks społecznych zobowiązań [...] wobec grupy”⁸.

Interesujący nas tutaj pisarze nie należą do żadnej grupy ideologicznej. Jednakże ich podejście do fenomenu komunizmu można potraktować jako identyfikowanie się z konkretną ideologią, która miała wpływ na tematykę utworów i pozwoliła ukazać spójną wizję epoki Hodży.

Sławiński wyróżnia kategorię socjologii życia literackiego. Odzwierciedla ona uwarunkowania społeczne, które „w danym czasie towarzyszą powstawaniu, rozpowszechnianiu i odbieraniu dzieł literackich”⁹. Natomiast Robert Escarpit zwraca uwagę na fakt, iż każdy literat, już na początku procesu twórczego, kieruje utwór do konkretnych czytelników¹⁰. Analizując funkcje literatury, francuski badacz uznaje dzieło za prawdziwy środek komunikacji, za „maszynę służącą do upowszechniania słowa”¹¹, która przekazuje treści związane z określonymi konstruktami społecznymi. Rozważając położenie pisarza, twierdzi, że aby je odpowiednio zdefiniować, należy

⁶ J. Sławiński, op. cit., s. 42.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, s. 34.

¹⁰ Ibidem, s. 98.

¹¹ R. Escarpit, *Le littéraire et le social*, Flammarion, Paris 1970, s. 19. Tłumaczenia z języka francuskiego dokonał autor artykułu.

przede wszystkim wziąć pod uwagę kryterium pochodzenia¹². W przypadku interesujących nas autorów to właśnie ono determinuje ich status w społeczeństwie. Mamy do czynienia z imigrantami, którzy za pomocą literatury opowiadają o tragedii narodu albańskiego. Można w tym miejscu postawić hipotezę, iż czują się oni w pewien sposób zobowiązani wobec rodaków pozostających w ojczyźnie i po dziś dzień zmuszonych stawiać czoło skutkom polityki reżimu. Temat komunizmu w Albanii, ze względu na fakt, że dość rzadko pojawia się w literaturze, przyciąga uwagę czytelnika i zachęca do wnikliwej lektury; może być postrzegany jako środek komunikacji między przedstawicielami świata Zachodu a jednym z najbiedniejszych bałkańskich krajów. Pozwala im poznać realia systemu, którego nie doświadczyli na własnej skórze.

3. System versus jednostka

Zacznijmy od *Senza bagagli* (1997) Elviry Dones – dzieła, jak słusznie twierdzi Maria Cristina Mauceri, nasyconego autobiografizmem¹³. Na przykładzie głównej bohaterki, Klei, pisarka ukazuje sylwetkę jednostki uprzywilejowanej. Czytelnik zauważa, w jaki sposób decydenci wynagradzają swoich zwolenników. Dzięki członkostwu ojca w partii, kobieta ma możliwość wykonywania prestiżowego zawodu i odbywania podróży za granicę. Jednak posiadanie takiej pozycji nie daje satysfakcji, wręcz przeciwnie, umacnia ją w przekonaniu, iż komunizm jest systemem niezwykle opresyjnym i niesprawiedliwym. Główne narzędzie nacisku stanowi policja Sigurimi, której postępowanie – pełne okrucieństwa i niesprawiedliwości – zmierza do wyeliminowania wszelkich form sprzeciwu¹⁴. Komunistyczne władze walczą z propagandą, a za jej główne źródło uważają materiały pochodzące z krajów kapitalistycznych. Z tego powodu próbują uniemożliwić Albańczykom kontakt z kulturą

¹² R. Escarpit, *Sociologie de la littérature*, Presses universitaires de France, Paris 1958, s. 41.

¹³ M.C. Mauceri, *Variazioni sul tema dello sguardo nei romanzi d'esordio di Dones e Kubati*, [w:] D. Comberiat, E. Bond, *Il confine liquido. Rapporti letterari e interculturali fra Italia e Albania*, Besa, Nardò 2013, s. 189.

¹⁴ Dodajmy, iż Ingrid Beatrice Coman – włoskojęzyczna autorka migracyjna pochodząca z Rumunii – mówi o funkcjonowaniu komunizmu w swoim kraju w powieści *Per chi crescono le rose* (2010), gdzie odpowiednikiem Sigurimi jest Securitate. Działania obu ciał są bardzo podobne i dążą do wyeliminowania zachowań reakcyjnych. Coman poświęca sporo uwagi postaci szefa Securitate. Jego postępowanie w życiu prywatnym odzwierciedla reguły, które kierują nim w pracy. Mężczyznę cechują więc całkowity brak moralności oraz ogromna skłonność do agresji, jawi się on jako jednostka, która nie jest w stanie odróżnić dobra od zła i w nikczemny sposób korzysta z pozycji społecznej. Wśród innych włoskojęzycznych autorów migracyjnych pochodzących z Rumunii, którzy ukazują epokę Ceausescu, należy wymienić Mihaia Mirceę Butcovana. W utworze pod tytułem *Allungo di un immigrato innamorato* (2006) możemy odnaleźć kilka elementów tamtej rzeczywistości, wplecionych we wspomnienia bohatera – imigranta przebywającego we Włoszech. Według Daniele Comberiatiego obraz dyktatury u Butcovana ma charakter surrealistyczny i jest przepelniony ironią. Cfr. D. Comberiat, *Scrivere nella lingua dell'altro. La letteratura degli immigrati in Italia (1989–2007)*, Peter Lang, Bruxelles, 2010 s. 216. Warto wspomnieć, że tematowi reżimu Tity jest poświęcona powieść *L'isola di pietra* (2000) Very Stanić – pisarki pochodzenia chorwackiego.

Zachodu. Należy podkreślić, iż komunistyczna Albania w analizowanym utworze nie nawiązuje żadnych relacji gospodarczych z resztą Europy. O dążeniu do izolacji kraju pisze też w powieści *I grandi occhi del mare* (2005) Leonard Guaci. Jako przykład podaje zakończoną niepowodzeniem wyprawę głównej bohaterki do Włoch. Statek towarowy, na którego pokładzie Aulona zamierzała dotrzeć na drugi brzeg, po kilku godzinach bezcelowego rejsu, powraca do portu, uniemożliwiając jej realizację planów. Warto dodać, iż Guaci koncentruje swoją uwagę na fenomenie tożsamości kulturowej, ukazując wpływ kultury włoskiej na Albańczyków. Jego bohaterowie zaczynają identyfikować się z wartościami Zachodu i doprowadzają do upadku dyktatury. Charakteryzując stosunki albańsko-włoskie w czasach dyktatury, Rigels Halili zauważa, że komunistyczny rząd postrzega Włochy jako kraj wrogi, a zwykli ludzie widzą go jako bardzo odległy i nieznan¹⁵. Badacz dokonuje analizy historycznej, której wyniki pokrywają się z literacką rzeczywistością w dziełach pisarzy migracyjnych. Zarówno Dones, jak i Guaci ukazują mechanizmy, które pozwalają decydomentom przekształcić kraj w prawdziwe getto, w klatkę bez wyjścia. Albania staje się specyficzną przestrzenią, która żyje własnym życiem, przestrzenią skazaną na samotność i degradację. Albańczycy są samotni, gdyż nie znają innego lepszego świata i dlatego często nawet nie aspirują do szczęścia. Komuniści zaś widzą ich położenie w zupełnie innym świetle.

Nawiążmy w tym miejscu do powieści, którą Ornela Vorpsi dedykuje słowu „pokora”. Właściwą treść utworu poprzedza informacja, że słowo „pokora” nie istnieje w języku albańskim i że ten fakt może mieć wpływ na życie całego narodu. Pisarka wydaje się utożsamiać komunizm z wyolbrzymionymi aspiracjami, z pragnieniem osiągnięcia tego, co nieosiągalne. Komuniści są pozbawieni pokory, a więc nie okazują również szacunku wobec innych, nie akceptują inności, walczą z nią. Z punktu widzenia czytelnika dążenie do perfekcji powoduje autodestrukcję, gorzkie rozczarowanie, powszechną niesprawiedliwość. Tytuł utworu *Il paese dove non si muore mai* (2005), przetłumaczony na język polski przez Joannę Ugniewską jako *Kraj, gdzie nigdy się nie umiera* (2008), ma bez wątpienia ironiczny charakter. W światopoglądzie komunistów Albania jest krajem perfekcyjnym, gdzie jednostka powinna odczuwać zadowolenie i szczęście. Śmierć byłaby zakwestionowaniem perfekcji przypisywanej reżimowi, a więc nie powinna mieć miejsca. Z tego względu władza potępia osoby targające się na własne życie. Napiętnowani zostają wszyscy ludzie, którzy w jakiś sposób, nawet nieświadomie, negują słuszość ustalonych zasad. Narratorka powieści przytacza przykład własnego ojca, uznanego za wroga politycznego i skazanego na wieloletni pobyt w więzieniu. Paradoksalnie nikt nie udziela mężczyźnie jasnej informacji o tym, jakie przestępstwo popełnił. Proces odbywa się za zamkniętymi drzwiami, a wyrok zostaje ogłoszony bez uzasadnienia. Podobna sytuacja ma miejsce w dziele Rona Kubatiego *Va e non torna* (2000), w którym uwięziony zostaje ojciec

---

¹⁵ R. Halili, *Uno sguardo all'altra sponda dell'Adriatico: Italia e Albania*, [w:] D. Comberiat, E. Bond, op. cit., s. 64.

głównego bohatera, a cała rodzina obawia się o swoje bezpieczeństwo. Aby uniknąć represji wobec siebie i najbliższych, żona decyduje się wystąpić o rozwód. Szkicując komunistyczne realia, Kubati stosuje ciekawą technikę narracyjną. Część informacji umieszcza we właściwym tekście powieści, część zaś – na odrębnym planie przestrzenno-czasowym: w ten sposób opisane zostają losy ojca Eltona oraz jego towarzyszy zesłanych do Spaç. Pisarz ukazuje tragiczną wizję ich życia. Mamy do czynienia z jednostkami, które nie są w stanie odróżnić wolności od niewoli. Czas spędzony w więzieniu nie ma znaczenia, często kara zostaje automatycznie wydłużona. Wielu traci nadzieję. Skazanym obojętna jest przeszłość, mają bowiem świadomość, że w Albanii nigdy nie będą naprawdę wolni. Nie posiadają tożsamości narodowej rozumianej tu – zgodnie z definicją Edmunda Wnuka-Lipińskiego – jako „definiowanie i interpretowanie siebie w kategoriach większej wspólności, która ma cechy narodu”¹⁶. Nie odczuwają żadnej więzi duchowej z własnym krajem, wręcz przeciwnie, odrzucają go i traktują jako źródło traumatycznych przeżyć. Nie identyfikują się też z przeszłością, nie wspominają o albańskich bohaterach, o chwalebnych wydarzeniach historycznych, a przecież, jak twierdzi Ricoeur, tożsamość jest „tożsamością opowiadania historii”¹⁷. Historia tworzy tożsamość, wyraża więź z rodakami, z którymi w pewnym sensie dzieliło się los. Można by powiedzieć, że bohaterowie Kubatego przeżywają ogólny kryzys tożsamości, aktualna sytuacja nie pozwala im odnaleźć elementów, które określiłyby ich przynależność. Pojęcie „kryzysu tożsamości” odsyła nas do Erika H. Eriksona¹⁸. Uczony wprowadził je do obiegu naukowego w kontekście badań psychologicznych nad osobowością jednostek osiągniętych dojrzałość. Mimo że w analizowanym utworze nie chodzi o proces kształtowania się tożsamości, mamy tu do czynienia – podobnie jak u Eriksona – z zaburzeniami, z problematyczną wizją tej sfery życia psychicznego.

W swojej powieści Kubati poświęca również uwagę postaci Hodży. Dyktator uosabia zło i niesprawiedliwość, jest negatywnym elementem obecnym w przestrzeni życiowej wielu Albańczyków. Zostaje ukazany jako zasługujący na śmierć wielki egoista, który nie dostrzega cierpienia rodaków. W tym kontekście śmierć jawi się jako siła oczyszczająca, która pozwoli na zmiany. Paradoksalnie śmierć oznaczałaby więc nowy początek, nowy etap w życiu kraju¹⁹.

¹⁶ E. Wnuk-Lipiński, *Świat międzyepoki. Globalizacja, demokracja, państwo narodowe*, Znak, Kraków 2004.

¹⁷ P. Ricoeur, *Jaki ma być etos Europy?*, „Znak” 1993, nr 464, s. 178.

¹⁸ E.H. Erikson, *Identity: Youth and Crisis*, W.W. Norton Company, New York 1968.

¹⁹ Śmierć dyktatora zostaje opisana w zupełnie innym świetle we wspomnianej już powieści Coman *Per chi crescono le rose*. Rumuńska autorka nie podkreśla dobitnie nadziei na zmiany, wyraża przekonanie, że śmierć Ceausescu nie naprawiła zła, które miało już miejsce. Coman mówi też o groteskowej wymowie tej śmierci. Jak powszechnie wiadomo dyktator został skazany i rozstrzelany wraz z żoną Elena, a egzekucja nabrała charakteru medialnego i, chociaż ukazywała ból istoty ludzkiej, była okazją do świętowania dla wielu rumuńskich obywateli. Hodża zmarł śmiercią naturalną w zaciszu własnego domu, a wydarzenie nie wiązało się z jakimkolwiek naruszeniem zasad moralnych i z pewnością dlatego podejście Kubatego jest bardziej radykalne. Coman zaś otwarcie nawiązuje do tradycji katolickiej, wzywając do przebaczenia nawet tym ludziom, którzy wyrządzili bliźnim ogromne krzywdy.

Autor podkreśla, że Albańczycy muszą bezgranicznie szanować dyktatora i traktować go jak członka rodziny. W domu mężczyzny o imieniu Meta fotografia Hodży zostaje umieszczona tuż obok jego własnego zdjęcia. Staje się ona symbolem wszechobecności dyktatora w najbardziej prywatnym miejscu każdego obywatela i z pewnością ma pełnić funkcję kontrolną. Hodża jawi się jako stworzenie boskie, które czuwa nad jednostką oraz ostrzega przed złamaniem ustalonego prawa. W innej powieści, *Cronaca di una vita in silenzio* (2003), bohaterowie w pełni akceptują komunizm w obawie o własne bezpieczeństwo. Jednocześnie zdają sobie sprawę, że ich życie stało się spektaklem, a oni – aktorami interpretującymi przydzieloną rolę. Teatralizacja jest tutaj bez wątpienia jedną z głównych technik narracyjnych.

Spanjolli, podobnie jak inni *migrant writers*, kładzie nacisk na konsekwencje, które ponoszą osoby wyrażające sprzeciw. Przytoczmy przykład bohatera o imieniu Lui. Chłopak zakochuje się we wnuczce skazańca politycznego, a fakt ten natychmiast wzbudza strach jego bliskich. Pod wpływem ich nacisków Lui porzuca myśl o ślubie. Reżim stosuje zasadę odpowiedzialności grupowej, więc poślubienie krewnej osoby uznanej za wroga publicznego oznaczałoby liczne represje. Historia Luiego pozwala Spanjollemu pokazać, w jaki sposób komunizm ingeruje w najbardziej intymną sferę życia jednostki, to znaczy w wybór życiowego partnera. Charakteryzując jej ogólne położenie w czasach dyktatury, pisze: „Chodziło o epokę, w której życie Albańczyków było ograniczone, niezmiernie kontrolowane i monotonne: praca, dom, zle odżywianie się [...]. Żadnych przyjemności prywatnych, brak radości i rozrywki. Psie życie²⁰”.

Podobny temat porusza w powieści *Rosso come una sposa* (2008) Anilda Ibrahimi. Zakochana w czarnoskórym mężczyźnie bohaterka, Leyla, zostaje potępiona z powodu swojej „transgresyjnej” miłości. Komunizm źle postrzega związki osób odmiennej rasy, więc para nie ma wyboru i musi się rozstać. Z jednej strony komuniści postulują braterstwo między ludźmi, z drugiej postępują wbrew własnym słowom i prawom, manifestując skłonność do rasizmu i ksenofobii. Ibrahimi, podobnie jak Vorpsi, uwypukla ich utopijny sposób postrzegania Albanii. Poszerza jednak refleksje autorki *Kraju, gdzie się nigdy nie umiera*, szkicując groteskowy, a wręcz absurdalny obraz zwolenników systemu, którzy zanurzają się w fikcyjnym wymiarze. Ibrahimi zwraca uwagę czytelnika na ich hipokryzję i zaślepienie, a jednocześnie daje do zrozumienia, że w gruncie rzeczy są to jednostki nieszczęśliwe, ponoszące porażkę na polu egzystencjalnym, nieświadome własnej ułomności. Reagując na informację o planach Leyli, o jej zamiarze udania się do Sudanu, aby dołączyć do ukochanego mężczyzny, jeden z państwowych urzędników stanowczo stwierdza, że „albańscy obywatele nie mogą przeprowadzić się za granicę²¹”, gdyż system społeczno-polityczny kraju jest najlepszy na świecie i wzbudza zazdrość wśród innych narodów.

²⁰ A. Spanjolli, *Cronaca di una vita in silenzio*, Besa, Nardò 2003, s. 147. Tłumaczenia z języka włoskiego dokonał autor artykułu.

²¹ A. Ibrahimi, *Rosso come una sposa*, Einaudi, Torino 2008, s. 208. Tłumaczenia z języka włoskiego dokonał autor artykułu.

4. Zakończenie

Lektura tekstów albańskich pisarzy migracyjnych pozwala współczesnemu czytelnikowi odbyć ciekawą podróż do komunistycznej Albanii i poznać istotne aspekty funkcjonowania systemu. We wszystkich analizowanych powieściach komunizm zostaje przedstawiony w sposób bardzo negatywny. Uwypukla się jego opresyjny charakter, niesprawiedliwość i obecność w niemal wszystkich sferach życia. Komuniści z jednej strony okazują się być hipokrytami, którzy tracą kontakt z rzeczywistością, z drugiej strony jawią się jako jednostki zasługujące na współczucie.

Interesujący nas autorzy pragną przekazać informację o tragizmie Albanii i Albańczyków, wyrażają swoją solidarność z tymi, którzy, pozostając w ojczyźnie nadal borykają się ze skutkami polityki Hodży. W swoich dziełach mówią o położeniu egzystencjalnym człowieka, o zamiarach, potrzebach i nadziejach jednostki, podkreślając, że staje się ona obiektem, który bezwarunkowo podlega ustalonym prawom i zasadom, cierpi i niejednokrotnie jest skazana na porażkę. Aspiracje obywatela okazują się bowiem niekompatybilne z zasadami narzuconymi przez reżim. Paradoksalnie jednak to właśnie owa niekompatybilność niekiedy sprawia, że decyduje się on na odważny sprzeciw.

Bibliografia

- Bourdieu P., *Reguły sztuki. Geneza i struktura pola literackiego*, przeł. Andrzej Zawadzki, Universitas, Kraków 2001.
- Butcovan M.M., *Allunaggio di un immigrato innamorato*, Besa, Nardò 2006.
- Coman I.B., *Per chi crescono le rose*, Uroboros, Milano 2010.
- Comberiat D., *Scrivere nella lingua dell'altro. La letteratura degli immigrati in Italia (1989–2007)*, Peter Lang, Bruxelles 2010.
- Dones E., *Senza bagagli*, Besa, Nardò 1997.
- Erikson E.H., *Identity: Youth and Crisis*, W.W Norton Company, New York 1968.
- Escarpit R., *Le littéraire et le social*, Flammarion, Paris 1970.
- Escarpit R., *Sociologie de la littérature*, Presses universitaires de France, Paris 1958.
- Ghermandi G., *Regina di fiori e di perle*, Donzelli, Roma 2007.
- Guaci L., *I grandi occhi del mare*, Besa, Nardò 2005.
- Halili R., *Uno sguardo all'altra sponda dell'Adriatico: Italia e Albania*, [w:] D. Comberiat, E. Bond, *Il confine liquido. Rapporti letterari e interculturali fra Italia e Albania*, Besa, Nardò 2013, s. 31–71.
- Ibrahimi A., *Rosso come una sposa*, Einaudi, Torino 2008.
- Khouma P., Oreste P., *Io, venditore di elefanti. Una vita per forza fra Dakar, Parigi e Milano*, Garzanti, Milano 1990.
- Kubati R., *Va e non torna*, Besa, Nardò 2002.
- Lilin N., *Educazione siberiana*, Einaudi, Torino 2009.

- Mauceri M.C., *Variazioni sul tema dello sguardo nei romanzi d'esordio di Dones e Kubati*, [w:] D. Comberiat, E. Bond, *Il confine liquido. Rapporti letterari e interculturali fra Italia e Albania*, Besa, Nardò 2013, s. 185–200.
- Ricoeur P., *Jaki ma być etos Europy?*, „Znak” 1993, nr 464.
- Sławiński J., *Dzieło, język, tradycja*, Universitas, Kraków 1998.
- Spanjollì A., *Cronaca di una vita in silenzio*, Besa, Nardò 2003.
- Spanjollì A., *La teqja*, Besa, Nardò 2006.
- Stanić V., *L'isola di pietra*, AIEP editore, San Marino 2000.
- Wnuk-Lipiński E., *Świat międzyepoki. Globalizacja, demokracja, państwo narodowe*, Znak, Kraków 2004.
- Vorpsi O., *Kraj, gdzie nigdy się nie umiera*, przeł. Joanna Ugniewska, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2008.
- Zéraffa M., *Roman et société*, Presses universitaire de France, Paris 1971.
- Ziarati H., *Quasi due*, Einaudi, Torino 2012.